

ТАТИЈАН АСИРАЦ И ЊЕГОВО МЕСТО У РАЗВОЈУ ХРИШЋАНСКОГ БОГОСЛОВЉА

Александар Ђаковац*
Православни богословски
факултет,
Универзитет у Београду

Апстракт: Татијан Сиријац је на више начи-
на важан за разумевање црквене теологије
богословље ране Цркве. Његов апологетски рад
се методолошки разликовао од других апологета
његове доба. Док су Јустин, Афинагора, Климент,
Мелитон и други, покушавали да покажу како је
хришћанство прихватљиво Грцима, Татијан жели
да покаже његову надмоћ. Његов Дијалог са
Црквама Истока је обезбедио трајно и поштовано место у
својој Цркви. Са друге стране, његов енкратизам,
као и специфична схватања о Логосу, души
и месту Старој Завети у хришћанском предању,
сврставају га међу јеретике. Због тога анализа ње-
гових схватања представља неопходни елемент
разумевања развојних црквених богословља.

Кључне речи: Татијан Сиријац, енкратизам,
апологија, логос, душа, Стари Завет.

Татијан и његово доба

О Татијану није сачувано много поузданих непосредних података.¹ Ипак, на основу сачуваних извора, могуће је реконструисати и утврдити највероватније чињенице везане за његов живот. Како сам сведочи (Or. 42), рођен је у Асирији. Асирија је у то време представљала врло велику област, која је заузимала територију између река Тигар и Еуфрат. Тачно место и година Татијановог рођења нам нису познати. Древни извори, укључујући самог Татијана, сведоче да је једно време

* adjakovac@bfspc.bg.ac.rs, aleksandar.djakovac@gmail.com.

¹ Код нас је о Татијану писао Еп. Атанасије (Јевтић 2015, 219–221). Иако је приказ доста кратак, најважније чињенице су поменуте.

боравио у Риму где је био ученик Св. Јустина Философа. Иако ни хронологија живота Св. Јустина није са сигурношћу утврђена, претпоставља се да је његова хришћанска философска школа у Риму постојала током педесетих и шездесетих година другог века. Уколико се претпостави да је Татијан постао његов ученик у то време, те да је тада био у узрасту који одговара том положају, оправдано је претпоставити да је рођен између 120. и 130. године, у време владавине Хадријана (Foster 2008, 105). Ово је било доба буђења интереса за реторику и философију, па је период од 60. до 230. године познат као Друга софистика, што је назив који је сковао Филострат у свом делу *Животи софиста*. Сам Татијан је био ретор, и као такав се прославио (Јевтић 2015, 220).

На основу онога што помиње о себи, Татијан је потицао из добростојеће породице (*Or.* 23), што му је омогућило солидно, или чак веома добро образовање. Сам каже како је „прво образован у вашим (= тј. грчким) наукама“ (*Or.* 42). Могуће је да је у младости био у војној служби, али је од тога одустао (Vööbus 1958, 32). Изгледа да је Татијан, опет према сопственом сведочењу, прихватио перипатетички начин образовања, који је подразумевао путовања и упознавања са различитим учењима на лицу места. То је у његово време иначе био популаран начин на који су се имућни младићи едуковали у философији (*Or.* 35). Поред философског и реторског образовања, Татијан се занимао и за друге религије, па је тако био упућен у њихова учења, мистерије и ритуале. Управо је тако путујући и стигао у Рим где се посветио учењу. Изгледа да га искуство философског образовања није одушевило, пошто каже да је искусио „римску ароганцију и атинску хладноћу“, па се окренуо „варварској“ философији (*Or.* 35).

Изгледа да су управо у таквим околностима Татијан сусрео са хришћанством, оличеном у Јустиновој катихетској школи. Татијан и Јустин су били сличног порекла пошто су обојица рођени у области Леванта. Јустин је рођен у Неаполису у Самарији, а Татијан негде у Асирији. У *Бесеги према Грцима (Oratio ad Graecos)*, Татијан помиње Јустина само два пута у одељцима 18. и 19. Ту каже да је кинички философ Крескент, који је хришћане оптуживао за безбожност и чак за највеће атеисте, Јустина и њега сматрао сличном претњом. Ево како Крескента описује Јустин у својој *Другој Апологији* (3):

Стога очекујем да и ја будем предмет сплетки и прикован, од стране оних које сам именован, или можда од стране Крескента, љубитеља разметљивости и хвалисања. Јер није достојан имена философа онај ко јавно сведочи против нас о стварима које не разуме, говорећи да су хришћани атеисти и безбожни, и то тврди да би стекао наклоност заведене руље и да би им угодио.

Св. Иринеј Лионски такође сведочи да је Татијан био Јустинов ученик, али истиче да док је био под његовим руководством није исказивао учења због којих га Иринеј касније критикује (*Ad. Haer.* 1.28). Није могуће са сигурношћу утврдити колико је дуго Татијан боравио у Риму, нити колико је дуго био Јустинов ученик. Изгледа да је након Јустиновог мучеништва Татијан покуша да оснује своју школу, пошто Евсевије помиње да је имао и ученика по имену Род (*HE* 5.13). Могуће је пак да је Татијан имао улогу учитеља већ у Јустиновој школи, па је након његове смрти преузео управу. Евсевије нас извештава да је „након мучеништва Јустиновог напустио Цркву, одушевљен идејом да постане учитељ, погордивши се као надмоћан у односу на друге“ (*HE* 4.29). Ипак, док је Јустин био жив, суздржавао се од отвореног сукоба. Његов раскид са Црквом се обично се датира у време папе Сотера (166–175), тачније, према Евсевију, дванаесте године владавине Марка Аурелија, дакле, 172. или 173 (Vööbus 1958, 34). У сваком случају, Татијан је након Јустинове смрти остао у Риму још неко време, могуће и неколико година. Своје најпознатије дело, *Беседа упућив Грка*, вероватно је написао у Риму.

Татијан је након Јустинове смрти напустио Рим и у Месопотамији основао своју школу. Податке о његовом напуштању Рима налазимо код Св. Епифанија Кипарског у његовом *Панариону*. Разлози напуштања Рима нису сигурни. Можда је то учинио због прогона, а можда стога што у тамошњој Цркви није нашао подршку за своја схватања. Врло је вероватно да је Татијан још у Риму одржавао везе са својим сународницима, којих је тамо било много. Чак је и епископ Рима, Аникита (154–165) био пореклом из Емесе.

Према Епифанију, Татијан је посебно имао утицаја у областима Сирије, Киликије и Писидије (*Pan.* 46.1.8). Изгледа да је Татијан основао хришћанску школу у Месопотамији и да је у тој школи почео отворено да проповеда своје учење које ће црквени оци препознати као јеретичко. Тамо је саставио и *Дијатесарон*, који представља хармонију еванђеља.² На истоку ће *Дијатесарон* бити у употреби дуго, све до петог века. Наравно, сасвим је могуће да је ово дело писано дуго, и да га је Татијан започео још у Риму.

Према Евсевију, управо је Татијан оснивач секте енкратита (*H. E.* 4.29), чија је главна одлика претерани аскетизам. „Знак препознавања“ енкратизма је одбацивање и осуда брака. Питању порекла енкратизма ћу се вратити нешто касније. Чињеница је да Татијан није развио таква схватања преко ноћи. Извесно је да је био незадовољан

² Детаљније о *Дијатесарону*, историји његовог настанка, значају и истраживањима у савременој науци, видети: Petersen 2013.

стањем у Цркви, да му се није допадала недовољна ревност хришћана са којом се сусретао. Ипак, како ћемо видети, Татијаново учење није било спорно само по овом питању, на шта су Оци Цркве јасно указивали. Спорне су биле и његове везе са гностицима, конкретно валентинијанима, чија је схватања делом усвојио.

Тачан датум Татијанове смрти нам није познат. Пошто је Св. Иринеј Лионски своје дело *Против јереси* писао негде око 180. године, а у њему је Татијаново учење описао у прошлом времену, изгледа да је Татијан умро нешто раније. Ипак, то није сасвим поуздан доказ, јер су разлози да о њему пише у прошлом времену могли бити и друге природе, тако да нам по овом питању извори не дозвољавају да изведемо сигуран закључак (Clarke 1967, 123–126; Foster 2008, 107).

Већ смо споменули да је Татијан најпознатији по својој еванђеоској хармонији, која је позната под називом *Дијатесарон*. Сиријци су га називали *Evangelion da-Mehallele* (Комбиновано еванђеље), за разлику од *Evangelion da-Mepharreshe* (Еванђеље према посебним евангелистима). *Дијатесарон* је објављен најкасније 180. године (Burkitt 2014, 173).

Беседа против Грка, који се у литератури најчешће наводи према латинском називу *Oratio ad Graecos*, једни је сачувани Татијанов спис. Време настанка овог списка нам није познато. Ипак, на основу анализе садржаја може се доћи до вероватне претпоставке. Наиме, у 19.1 Татијан критикује философе због тога што примају плату од римског императора, а такву одлуку је донео Марко Аурелије у јесен 176. године. То значи да је спис свакако настао након овог датума. Овај Татијанов спис, по карактеру апологетски, вероватно представља једну од реакција на прогоне који су почели 176. или 177. Сам Татијан два пута спомиње Св. Јустина Мученика и тврди да учи исто што и он (18.2) и да је са њим трпео прогон (19.1) (Grant 1954, 63).

Што се тиче осталих Татијанових списа, треба још поменути *О савршенству по Господу* који спомиње и критикује Климент Александријски. Друга његова дела су нам позната само по насловима: *О животинџама*, *О демонима*, *О савршенству*, *О проблемима* (Јевтић 2015, 221).

Контекст

За разлику од Јустина који је желео да хришћанство прикаже као сасвим прихватљиво јелинском духу, Татијан је кренуо другим путем. Он настоји да покаже надмоћ хришћанства над јелинском културом, отворено исмевајући и вређајући сва постигнућа Грка, било на плану

философије, литературе, религије или уметности. Татијанов наступ је искључив, препун сарказма и подсмеха, готово бесан. Он жели да испровоцира, да увреди и понизи. Његова намера није да брани хришћанство, већ да напада. Или је можда управо то била његова стратегија — напад као најбоља одбрана. Иако показује велику ерудицију и добро, чак интимно познавање различитих аспеката грчке културе, коју, како сам каже, није упознао преко других, него из прве руке, он је свестан да сам није Грк, да припада и другом, семитском наслеђу. А то наслеђе је за Грке варварско, страно, али и мање вредно. Иако је несумњиво било Грка који су се том наслеђу дивили, много је више било оних који су га ниподаштавали и презирали. Могуће је да је Татијан то осетио и на властитом примеру. Зато Татијанов наступ није само одбрана или промоција хришћанства, већ истовремено и одбрана „варварства“. Он са нарочитим задовољством сасипа Грцима у лице све мањкавости њиховог наслеђа, не либећи се да искористи сваки трач па и клевету за коју је чуо. Све што се у грчком наслеђу може схватити као глупо, ружно, зло и наопако, Татијан то баш тако и представља.

Без обзира на овако снажно и врло неодмерено, једнострано и пристрасно критизерство, Татијану се не може порећи извесна сензибилност и смисао за хумор. Ипак, његова искључивост по питању грчког наслеђа, показале се као проблем и у самој хришћанској заједници. Ригоризам који је показао у односу према грчкој култури, пројавиће се и у његовом схватању хришћанства, које је било једнако ригорозно и искључиво. Није случајно што је управо Татијан означен као оснивач секте енкратита или уздржљиваца. Проповедао је екстремни аскетизам, тумачећи Свето Писмо у том кључу, и осуђујући све оне који се не слажу са његовим фанатизмом.

С друге стране, Татијан представља једну од карика у развоју хришћанске теологије која не може бити занемарена. Овде се треба сетити примедбе о. Георгија Флоровског да Татијанову *Беседа Грцима* треба читати у контексту. То је апологетски, тачније изазивачки спис упућен паганима, а не хришћанско тумачење вере. Уочљиво је да Татијан заобилази специфичности хришћанске вере. Он жели да начелно потврди и покаже надмоћ хришћанства над паганством, али не улази у детаље хришћанског учења. Његова теологија је рудиментарна и под снажним утицајем јудаизма. Ипак, и оно што нам пружа не треба занемарити, мада треба имати у виду ово ограничење контекста. Напросто, то што нам у овом спису Татијан говори, засигурно није све што је он о хришћанској вери имао да каже, већ само један мали део, одабран као погодан за циљ због кога је дело написано, и изложен тако да том циљу што више погодује.

Татијаново дело, заједно са оним што о њему знамо од Св. Иринеја Лионског и Св. Јеронима, представља и својеврсни парадокс, Наиме, према извештају ових аутора, Татијан је након смрти Св. Јустина завршио у валентинијановском гностицизму. Сам валентинијански гностицизам уствари представља мешавину хришћанске и хеленске космологије, и управо се ту најснажније осећа утицај грчког мишљења и идеја. И управо је Татијан, који је толико презирао Грке и њихову филозофију, нашао себи место у оквирима учења које је тако снажно под утицајем грчке културе и филозофије које је толико презирао. Ипак, сведочанства црквеног предања, Татијана ипак најпре виде као апологету, а не као гностика, због чега ће ове везе бити додатно испитане.

Енкратити

Порекло енкратизма није сасвим јасно. Евсевије Кесаријски и Св. Епифаније Кипарски су сматрали да је управо Татијан оснивач ове секте. Иако у *Беседама прошив Грка* не налазимо јасно изражена енкратитска учења, истраживачи су с правом уочили Татијаново упадљиво ћутање о браку, породици и деци, што посредно указује на његове ставове о овим темама (Petersen 2005, 144). Татијанова енкратитска уверења су везивана за гностицизам, али новија истраживања указују на могућност другачијег развоја догађаја. Наиме, изгледа је у области Асирије, већ пре Татијана, постојала снажна аскетска традиција која је била повезана са јудаизмом, конкретно Есенима (Petersen 2005, 140). Постоје индикације да је тај аскетизам имао многе црте енкратизма. У Месопотамији је у неким групама безбрачност сматрана условом крштења. Овај енкратитски аскетизам, међутим, није био утемељен на хеленистичком дуализму, већ на јеврејском. У прилог томе говори и чињеница да Татијан на Истоку није упамћен како јеретик, већ само као писац еванђеоске хармоније. Његово име се тамо не везује за познате јеретике попут Маркиона, Бардашијана, Манија и Валентина (Vööbus 1958, 37).

Како нам сведочи Евсевије, расправе о прихватљивости или неприхватљивости брака за хришћане биле су врло живе у Цркви тог доба. Евсевије нас извештава о преписци Дионисија Коринтског (166–175) и Пинтуса са Кнососа. Пинтус је учио како је безбрачност неопходна да би се задобила чистота (ἀγνεία). Ипак, он није забрањивао брак, али га је сматрао неприличним за хришћане који су узнапредовали у вери. Дионисије заузима много умеренији став, а обојица се позивају на Апостола Павла. Иако овде није реч о правом енкратизму, ова пре-

писка нам служи као доказ да се ова проблематика није тицала идеја које је пропагирала нека мала група фанатика, већ да је било реч о проблему са којим се Црква суочавала на ширем плану (Gasparro 1999, 127). Споља гледано, проблем је био етичке природе, али је јасно да се његови корени и последице тичу антропологије и сотириологије.

Иако су аскетске праксе апстиненције од меса, вина и брака већ биле присутне на Истоку када се Татијан вратио са Запада, нема сумње да је он био значајни пропагатор ових идеја. Нарочити утицај Татијан је остварио преко *Дијатесарона*, хармоније Еванђеља. Он је брижљиво саставио јединствени текст у који је настојао да укључи све оно што се у Еванђељима налазило и да све склопи у јединствену целину. Настојао је да не изостави ништа (иако је уствари изоставља понешто, као родослов Христов), већ да све укомпонује уједно и тако пружи целовити извештај о Христовим делима и речима. Међутим, на појединим местима је прилагођавао текст и усаглашавао га са својим екстремним аскетским схватањима. Тако на пример, у Мт 26,29 и Мк 15,25, имамо извештај у коме Христос каже да неће више пити од рода виноградског до дана када ће то чинити у Царству Очево. Татијану се то чинило непримерним, па је из своје хармоније уклонио овај одељак, односно код њега је гласио: „Од сада више нећу пити од овог рода виноградског док не дође Царство Оца мога“. На тај начин је искључио пијење вина из Царства (Vööbus 1958, 42). Татијанова хармонија је била врло популарна у сиријској Цркви, вероватно и због чињенице да је оригинално написана на сиријском. На тај начин су енкратитске идеје брже и лакше ширене на подручју где су ионако имале утемељење у традицији (Vööbus 1958, 41).

Иако енкратизам, чији је пропагатор био Татијан, изворно није био преваходно утемељен на хеленистичком дуализму већ на јудаистичкој апокалиптици и снажном есхатолошком ишчекивању, он код Татијана доживљава комбиновање са јелинским схватањима која су била присутна код гностика. Иринеј Лионски извештава да су Маркин и Сатурнин сматрали брак блудом (*Haer.* 1.28.1), што потврђују и Климент (*Strom.* 3.3.1–3), и Иполит, који додаје да су се Сатурнинови следбеници такође „уздржавали од живих ствари“ (*Haer.* 7.28.7). Избегавање употребе меса и вина вероватно има извор у схватању да ове намирнице, посебно конзумиране заједно, утичу на јачање тела а слабење душе. Тако бар налазимо код Климента (*Strom.* 7.33.7).

У извесном смислу можемо говорити о унутрашњем развоју енкратизма. Основу енкратизма чини захтева за безбрачношћу што налазимо већ код Маркиона и Сатурнина, који такође уводе и вегетаријанство, док је забрана коришћења алкохола уведена последња (Petersen 2005, 143).

Треба имати у виду да суштински проблем енкратизма није у аскетским стремљењима као таквим, па макар она била и „екстремна“. Похвале безбрачности је изрекао сам Христос (Мт 19, 12), налазимо их и код апостола Павла (1. Кор 7, 1; 6–8; 25–28; 38) а и код бројних каснијих Отаца Цркве. Проблем је представљао захтев да сви хришћани неизоставно морају да следе овим праксама. Према енкратитском учењу, одређене аскетске праксе су уздигнуте на ниво исповедања вере, што се косило са сведочанствима апостолске киригме. Али, овде није реч само о претераној строгости. Стварни корен идеје изједначавања брака са блудом, заједно са инсистирањем на уздржању од меса и вина, уствари је гностички презир према телу и уопште материјалном, што је уствари темељна заблуда енкратизма. У том контексту треба сагледати и Татијанову несклоност алегорији као несклоност самој историји, јер историја је ипак историја материјалног, а тиме и променљивог и пропадљивог (Lössl 2010, 412).

Гностик?

Татијанове везе са гностицизмом није могуће директно утврдити из његовог сачуваног списка, али га Св. Иринеј (*Adv. Haer.* 1.28.1) оптужује за три конкретне заблуде: 1) Изумео је некакве невидљиве „еоне“, попут валентинијана. 2) Сматрао је брак исквареношћу и блудом као Маркион и Сатурнин. 3) Порицао је спасење Адама (Grant 1954, 61). Сасвим је могуће да је Татијан оваква схватања експлицитно исказао у списима који нам нису доступни. Ипак и у сачуваном спису налазимо неке трагове који би могли да указују на извесна гностичка стремљења код Татијана. При томе треба имати на уму да су одређене гностичке идеје кружиле међу хришћанима, и да присуство одређених идеја још увек не значи да је неко ко их је прихватио заиста био гностик у смислу припадности одређеној гностичкој секти.

Како је већ наведено, Татијан је био ученик Св. Јустина Мученика. Али, он се од Јустина не удаљава само по питању аскетског екстремизма. Татијан рецимо тврди да је Јустин поредио демоне са пљачкашима. Међутим, Татијан објашњава како су демони створени од материје (12.4) и како су пожелели да опљачкају божанску природу, па су заварали душе које су стога напуштене од Духа Светога (14.1). Грант исправно закључује да је ово учење далеко од Јустиновог, и да се уствари приближава учењу Теодота валентинијана, како је описано код Климента (*Exs.* 72.2). Татијан нам говори о „бољим еонима“ који се налазе изнад небеса. Први човек је изгнан из „боље

земље“ (20.1–2). Могуће је да Татијан овде има у виду валентиновски мит о еонима који сачињавају Плирому.

Ипак, на основу сачуваних докумената не можемо са сигурношћу да утврдимо какав је био Татијанов однос према гностицизму, односно до које је мере он заиста делио њихова уверења. То што се неки елементи гностичких схватања јављају код њега, може се објаснити и чињеницом да у његово време граница између гностицизма и правоверја још увек није била тако јасно повучена и да су се одређена схватања карактеристична за гностике могла наћи и изван њихових система. У прилог оваквој оцени би пре свега ишла чињеница да је Татијан строги монотеист, што никако није у складу са гностичким учењима. У одељку који се бави Татијановим односом према Старом завету, поново ћемо се, из те перспективе, вратити на питање његовог односа према гностицизму.

Учење о Логосу

Татијан у свом промишљању користи и хеленску философију и њене појмове. Његово представљање Логоса врло наликује Платоновом опису Демијурга у *Тимеју*. Али, како Коплстон примећује (Koplston 1989, 24), и када користи грчке философске идеје и термине, он то чини са уверењем да су философи све што је у њиховој философији валјано, уствари преузели из Библије. На тај начин он, сасвим несвесно, оправдава философију коју иначе одбацује и осуђује.

Татијан заузима стриктно монотеистичко становиште. Бог је творац читавог универзума, а Логос од Њега происходи, што опет не умањује само божанство, као што пламен упаљен са свеће не умањује пламен свеће. Овде можемо да уочимо јасну паралелу са Јустином (*Dial.* 61.2). Татијан је, следујући Јустину, сматрао да је Логос одувек био у Богу, али да се пројавио тек касније, у вези са стварањем. Јединство и мноштвеност божанства Татијан објашњава на основу разликовања поделе и одсецања (*Or.* 5). Логос се од Оца одваја поделом (κατὰ μερισμόν) али не одсецањем (οὐ κατὰ ἀποκοπήν). Логос има функцију организације материје, што унеколико подсећа на Филона Александријског. Материја није савечна Богу, али ју је Бог створио непосредно, да би је Логос тек касније организовао и од ње начинио космос (Moreschini 2009, 76). На основу оваквог учења о Логосу, можемо да закључимо да је Татијан био не само строги монотеист већ да је његово схватање односа Бога и Логоса монархијанско, што је условљено снажним монизмом који заступа.

Чињеница је да код Татијана не налазимо истицање идеје о Сину Божијем. С једне стране, могући разлог лежи у чињеници да је дело писано у апологетске сврхе, те да је Татијан проценио да бављење чисто хришћанским темама не би било целисходно. Он жели да јасно и недвосмислено убеди своје читаоце у надмоћ хришћанства, и зато користи термине и појмовне структуре који су њима познати и прихватљиви. Ипак, какав год да је разлог таквог његовог приступа, остаје чињеница да мањак позивања на откровење води представи Логоса који се лако може схватити као безличан и поистоветити са својством Божијим. Управо се тим недовољним истицањем персоналне посебности Логоса, Татијан приближава Филону. Чињеница да Христос поименце није нигде поменут, као ни многи други специфично хришћански извори попут „Црква“, „спасење“, „Спаситељ“ само појачава тај утисак (Hawthorne 1964, 161).

Татијанов однос према Старом Завету

Према ономе што читамо у Татијановој *Беседи ирошив Грка*, он је Стари Завет уважавао и прихватао. Штавише, древност Мојсијева јесте један од аргумената које износи како би подупро хришћанство, у чему се слаже са Јустином и Климентом. У овом спису не налазимо трагове маркионитске редуције откровења, нити пак неко учење о другом Богу. Татијан је строги монотеист, а све политеистичке божанске манифестације за њега су демонска обмана. Питање Татијановог односа према Старом завету се вероватно не би ни спомињало да немамо сведочанство Климента Александријског у *Сиромашама* III.82.2, где каже:

Татијан разликује старо и ново човечанство, али то није наше (= хришћанско). Слажемо се са њим утолико што и ми говоримо да је старо човечанство у Закону, а ново у Еванђељу. Али се са њим не слажемо у његовој жељи да поништи Закон као дело неког другог Бога.

Пошто у *Речи* на налазимо потврду ове Климентове оптужбе, остаје могућност да је у неком свом каснијем спису Татијан заступао овакво мишљење. Емили Хант сматра да је то мало вероватно, пошто је аргумент о древности Закона један од значајнијих у Татијановој апологији или промоцији хришћанства (Hunt 2003, 179–180). Мени се пак чини да то не мора да буде тако из два разлога. Прво, аргумент

древности код њега јесте важан, али није једини. У мноштву доказа које Татијан износи у корист преимућства хришћанства у односу на хеленство, одсуство овог аргумента није сасвим незамисливо, мада остаје чињеница да би његов напор тако остао без значајног дела арсенала. Све у свему, иако је потпуно одбацивање Старог завета код Татијана мало вероватно, није незамисливо да је прихватао умереније гностичко схватање, попут онога које налазимо код гностика Птоломеја у *Писму Флори*. Птоломеј, као што знамо, није у потпуности одбацивао Стари завет, већ је неке његове делове прихватао, а друге одбацивао. Сматрао је да се унутар Старог Завета могу пронаћи елементи правог божанског открочења, али и оно што је производ људске или чак демонске интерполације. Ако би то било тако, те ако бисмо претпоставили да је Татијан делио таква гледишта, која јесу блиска Маркионовим али нису тако екстремна, онда би приговор Климента могао да стоји. Разлог за прихватање овакве тезе лежи у чињеници да она објашњава појаву ове оптужбе код Климента, која би се у противном морала третирати као фикција, за коју не би било јасно зашто се уопште јавља. Климент помиње Татијана на још једном месту, овај пут у вези са његовим енкратитским застрахењем. Према Клименту, Татијан је у својој егзегези Апостола Павла, тврдио да брак није чистан и да представља службу ђаволу. Ево шта каже Климент:

Не треба замишљати, како су неки тумачили, да телесна све-за жене са мужем води пропадљивости. Јер он [апостол Павле] осуђује мишљење безбожника који изум брака приписује посредно ђаволу, што је мишљење које опасно води ка хули против Законодавца. Татијан Сиријац се усудио да тако учи. Тако је дословно написао у спису *О савршеном очишћењу према Сјасишељу*: „Сагласност је у складу са молитвом, али заједница [мужа и жене] у пропадљивости слаби заступништво. Тако он (= апостол) на тај начин прави уступак како би посрамио [брак] и поставио ограничење. Јер ставом да су они уопште могли бити заједно због Сатане и мањка самоконтроле, он јасно назначав да је свако ко се томе прилагодио кренуо да служи два господара. Сагласношћу [на уздржање] ће служити Богу, али недостатком сагласности ће служити одобрењу и блуду и ђаволу“. То је казао [Татијан] тумачећи апостола.

Према овом фрагменту који је Климент сачувао, Татијан је тако тумачио савет апостола Павла у 1. Кор 7, 1–6: „Што се тиче онога о чему сте ми писали, добро је за човека да се не дотиче жене; али због

блуда сваки нека има своју жену, и свака жена свога мужа. Муж да чини своју дужност жени, а исто тако и жена мужу. Жена не располаже својим телом, него муж; исто тако и муж не располаже својим телом, него жена. Не ускраћујте се једно другом, сем по договору за извесно време, да се предате молитви, а затим да се опет састанете, да вас сатана не искуша због ваше неуздржљивости. Али ово говорим као допуштење, а не као заповест“.

Татијаново тумачење је било да брачни односи као такви слабе молитву и да представљају служење блуду и ђаволу. На тај начин он преиначује Павлово учење. Апостол саветује привремено и повремено уздржање ради поста и молитве, док Татијан захтева трајно уздржање. Управо то повезивање брака са служењем Сатани је оно што му Климент и замера. На тај начин, сматра Климент, Татијан се опасно приближава хули на Бога као Законодавца који је брак учинио часним. А такво посредно одбацивање Закона, уствари представља доказ гностичког утицаја, али и још један доказ наше тезе да је могуће претпоставити да је Татијан прихватио птоломејевски концепт делимичног одбацивања Старог завета. На овом примеру видимо како се енкратизам прелиће са гностицизмом на једном дубљем плану. Тај дубљи план се тиче дуализма који тело не може да прихвати као суштински добро, те стога пориче све манифестације телесности међу којима исхрана (месо и вино) и сексуалност представљају његове најочигледније „симболе“.

Ако узмемо ова два Климентова сведочанства заједно, то нам отвара још једну могућност тумачења Климентове тврдње у *Сиромашама* III.82.2. Наиме, могуће је да је Климент управо имао у виду оваква Татијанова застрањења која су водила некој врсти довођења у питање ваљаности старозаветних заповести. Ако би то било тако, онда Татијан можда уопште није порицао старозаветно открочење, нити на маркионистички нити на птоломејевски начин, већ је доводио у питање само она места која нису у сагласности са његовим ригористичким енкратитским схватањима. Могуће да је у таквим стремљењима и егзегетским покушајима Климент видео Татијанову жељу „да поништи Закон“. У том случају, оптужба да говори о неком другом Богу би представљала само Климентово извођење последица Татијанових закључака и не би нужно рефлектовала стварну Татијанову позицију.

Иако Татијан не спада у ред великих црквених писаца попут Св. Иринеја Лионског, Св. Јустина Мученика или Климента Александријског, он свакако заузима важно место у историји хришћанске теологије, како због древности, тако и због идеја које је заступао. Његов негативни однос према грчкој, уствари нехришћанској култури и цивилизацији, иако никада није до краја преовладао у хришћанству,

остао је присутан. Његова енкратистичка схватања, иако осуђена и одбачена од Цркве у свом екстремном изразу, такође су опстала, и у умеренијим формама постала део обрасца хришћанског живота. Ближе упознавање са Татијановим ликом и делом омогућава нам да боље разумемо процесе који су утицали на формирање нашег сопственог хришћанског идентитета.

Превод одломака

Поглавље 2

Τί γάρ σεμνὸν φιλοσοφοῦντες ἐξηνέγκατε; τίς δὲ τῶν πάνυ σπουδαίων ἀλαζονείας ἔξω κατέστηκεν; Διογένης πιθάκνης καυχήματι τὴν αὐτάρκειαν σεμννόμενος πολύποδος ὠμοβορία πάθει συσχεθεῖς εἰλεῶν διὰ τὴν ἀκρασίαν ἀποτέθηκεν. Ἀρίστιππος ἐν πορφυρίδι περιπατῶν ἀξιοπίστως ἠσωτεύσατο. Πλάτων φιλοσοφῶν ὑπὸ Διονυσίου διὰ γαστριμαργίαν ἐπιπράσκετο.

καὶ Ἀριστοτέλης ἀμαθῶς ὄρον τῆ προνοίᾳ θεῖς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν οἷς ἠρέσκετο περιγράφας, λίαν ἀπαιδευτῶς Ἀλέξανδρον τὸ μεμηνὸς μειράκιον ἐκολάκευεν, ὅστις Ἀριστοτελικῶς πάνυ τὸν ἑαυτοῦ φίλον διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι προσκυνεῖν αὐτὸν καθείρξας ὥσπερ ἄρκτον ἦ

Шта сте значајно постигли философирајући? Који је од свих ваших најцењенијих људи био слободан од празног хвалисања? Диоген, који је од своје самодовољности³ направио такву параду са својим буретом, и који је појео живу хоботницу и тако услед температуре у боловима умро због неуздржљивости. Аристип, који је унаоколо ходао у пурпурним хаљинама, водио је раскалашни живот у складу са мишљењима које је заступао.⁴ Платона философа је продао Дионисије због његове склоности ка прождрљивости.

И Аристотел, који је бесмислено поставио границе промислу, и утврдио да се срећа састоји од ствари које доносе ужитак, сасвим супротно својој дужности учитеља Александра којом је био поласкан, заборавивши да је овај млад [научио га је тако]. И овај, показавши како је добро савладао лекције свог учитеља, због тога што пријатељ није хтео да га обожа-

³ Аутаркије.

⁴ Аристип Киренски, ученик Сократов, који се веома удаљио од Сократовог учења и тврдио да је циљ живота постизање задовољства, што се сматра етичким хедонизмом.

πάραλαιν περιέφερε. πάνυ γοῦν ἐπέθετο τοῖς τοῦ διδασκάλου δόγμασιν τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀρετὴν <έν> συμποσίοις ἐπιδεικνύμενος καὶ τὸν οἰκεῖον καὶ πάνυ φίλτατον διαπέριων τῷ δόρατι καὶ πάλιν κλαίων καὶ ἀποκαρτερῶν προφάσει λύπης, ἴν' ὑπὸ τῶν οἰκείων μὴ μισηθῇ.

γελάσαμεν δ' ἂν καὶ τοὺς μέχρι νῦν τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ καταχρωμένους, οἱ τὰ μετὰ σελήνην ἀπρονόητα λέγοντες εἶναι, προσγειότεροι παρὰ τὴν σελήνην ὑπάρχοντες καὶ κατώτεροι τοῦ ταύτης δρόμου, προνοοῦσι τῶν ἀπρονοήτων· παρ' οἷς δὲ οὐκ ἔστι κάλλος, οὐ πλοῦτος, οὐ ῥώμη σώματος, οὐκ εὐγένεια, παρὰ τούτοις οὐκ ἔστι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὸ εὐδαιμον. καὶ οἱ τοιοῦτοι φιλοσοφεῖτωσαν.

ва, затворио га је и носао као медведа или леопарда [у кавезу]. Он је заправо, стриктно поштовао препоруке свог учитеља, показујући храброст и мужевност на гозбама, копљем пробовши свог најближег и највољенијег пријатеља, а онда је привидно жалио, плачући и изгладњујући се, како не би изазвао мржњу својих пријатеља.

Морам се насмејати некима који се и у данашње време придржавају његових начела. Они кажу да пошто сублунарне ствари нису под промислом пошто су ближе земљи него месецу и изнад су његове орбите, они сами преузимају бригу за оно што је остало незбринуто. А за оне који немају лепоту, нити богатство, нити телесну снагу, нити су високог рода, нема среће према Аристотелу. Такви нека само наставе са својим философирањем.

Поглавље 3

Τὸν γὰρ Ἡράκλειτον οὐκ ἂν ἀποδεξαίμεν ἑμαυτὸν ἐδιδάξαμεν εἰπόντα διὰ τὸ αὐτοδίδακτον εἶναι καὶ ὑπερήφανον οὐδ' ἂν ἐπαινέσαμεν κατακρύψαντα τὴν ποιήσιν ἐν τῷ τῆς Ἀρτέμιδος ναῶ, μυστηριωδῶς ὅπως ὕστερον ἢ ταύτης ἐκδοσις γίνηται. καὶ γὰρ οἷς μέλον ἔστι περὶ τούτων, φασὶν Εὐριπίδην τὸν τραγωδοποιὸν κατιόντα καὶ ἀναγινώσκοντα διὰ μνήμης κατ' ὀλίγον τὸ Ἡρακλείτειον σκότος τοῖς σπουδαίοις παραδεδοκέναι. τούτου μὲν οὖν τὴν ἀμαθίαν ὁ θάνατος συνήλεγξεν· ὕδρωπι γὰρ συσχεθεὶς καὶ τὴν ἰατρικὴν ὡς φιλοσοφίαν ἐπιτηδεύσας βολβίτοις τε περιπλάσας ἑαυτὸν τῆς

Не могу да следујем Хераклиту који је, будући самоук и арогантан рекао „истражио сам себе“. Нити га могу похвалити што је свој спис сакрио у храму Артемиде, како би после био мистериозно пронађен. Они који се овим стварима занимају кажу да је Еурипид, трагички песник, касније сишао доле и прочитао га и научио напамет и касније по сећању предао потомству ову таму. Начин на који је умро показује његово незнање. Када га је напала хидропсија, пошто је изучавао медицинску вештину као и философију, намазао се крављим изметом, који је када

κόπρου κρατυνθείσης συνολκᾶς τε τοῦ παντὸς ἀπεργασαμένης σώματος σπασθεῖς ἐτελεύτησεν. τὸν γὰρ Ζήνωνα διὰ τῆς ἐκπυρώσεως ἀποφαινόμενον ἀνίστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς, λέγω δὲ Ἄνυτον καὶ Μέλητον ἐπὶ τῷ κατηγορεῖν, Βούσιριν δὲ ἐπὶ τῷ ξενοκτονεῖν καὶ Ἡρακλέα πάλιν ἐπὶ τῷ ἀθλεῖν, παραιτητέον· ὅστις ἐν τῷ κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν λόγῳ πλείονας τοὺς μοχθηροὺς τῶν δικαίων εἰσηγεῖται, Σωκράτους ἑνὸς καὶ Ἡρακλέους καὶ τινων ἄλλων τοιούτων, γεγονότων ὀλίγων καὶ οὐ πολλῶν. οἱ γὰρ κακοὶ πάνυ πλείους εὑρεθήσονται τῶν ἀγαθῶν, καὶ ὁ θεὸς κακῶν ἀποδειχθήσεται κατ' αὐτὸν ποιητής, ἐν ἀμάραις τε καὶ σκώληξι καὶ ἀρρητουργοῖς καταγινόμενος. Ἐμπεδокλέους γὰρ τὸ ἀλαζονικὸν αἰ κατὰ τὴν Σικελίαν τοῦ πυρὸς ἀναφυσήσεις ἀπέδειξαν, ὅτι μὴ θεὸς ὢν τοῦθ' ὅπερ ἔλεγεν εἶναι κατεψεύδετο. γελῶ καὶ τὴν Φερεκίδους γρασολογίαν καὶ τοῦ Πυθαγόρου τὴν περὶ τὸ δόγμα κληρονομίαν καὶ τοῦ Πλάτωνος, καὶ τινες μὴ θέλωσι, τὴν περὶ τούτους μίμησιν. τίς γὰρ ἂν

се стврднуо, згрчило читаво његово тело растргавши га на делове, те је тако умро. Како, онда, слушати Зенона, који је говорио да ће пожар поново подићи истог човека да врши иста дела као раније.⁵ На пример, Анита и Милета да оптуже, Бусириса да убије своје госте, а Хераклита да поново тугује. У ово учење о пожару он уводи више неправедних него праведних — ту су Сократ и Херкул и још неколицина те врсте, али не много њих, пошто ће много више бити лоших него добрих. Према њему, Божанство ће се показати као извор зла, боравећи у канализацијама и са црвима и са онима који чине ствари које нису за описивање. Ерупција ватре на Сицилији је, штавише, оповргла празно разметање Емпедокла да је бог, што је он за себе лажно тврдио. Смејао сам се и бапским причама о Ферекиду, и о томе како је од њега Питагора преузео учење, или Платон од обојице, како год да неки приповедају. И ко би одобрио киногамију Кратеса,⁶

⁵ Татијан исмева стоичко веровање о вечном враћању истог, према коме ће постојећи свет скончати у пламену, али ће се потом покренути нови циклус у коме ће се све одвијати на истоветан начин као у претходном. Термин ἐκπύρωσις дословно значи пожар али и претварање у ватру, дакле сагоревање, а такође може да значи и вулканску ерупцију, док у метафоричком смислу означава бес.

⁶ Реч је о киничком философу Кратесу из Тебе, можда Диогеновом савременику. Кратес је водио кинички живот, без иметка који је поделио. Живео је на улици често саблажњавајући грађане својим кршењем норми. Његови деликти су често били сексуалне природе, па је тако забележено да је мастурбирао у јавности. Када се Ипатија заљубила у њега, пристао је да се њоме ожени ако прихвати његов начин живота. Забележено је да су сексуалне односе обављали у јавности. Могуће је да га због тога Татијан квалификује као „кережењеним“. Вероватније је, пак, да је Татијан имао у виду чињеницу да је управо Кратес овом речју описивао свој брак са Ипатијом, како налазимо у лексикону Суда к 2341 (Lössl 2010, 93). Ипак, у своје време је Кратес, упркос свему, или баш због тога, био врло поштован од својих суграђана, па се вероватно зато нашао на мети Татијана (Nesselrath 2015, 129–142).

ἐπιμαρτυρήσαι τῇ Κράτητος κυνογαμία καὶ οὐ μᾶλλον παραιτησάμενος τὴν ἔντυφον τῶν ὁμοίων αὐτῷ γλωσσομανίαν ἐπὶ τὸ ζητεῖν τὸ κατ' ἀλήθειαν σπουδαῖον τρέψεται; διόπερ μὴ παρασυρέτωσαν ὑμᾶς αἱ τῶν φιλοσόφων καὶ οὐ φιλοσόφων πανηγύρεις, οἵτινες ἐναντία μὲν ἑαυτοῖς δογματίζουσιν, κατὰ δὲ τὸ ἐπελθὼν ἕκαστος ἐκπεφώνηκε. πολλὰ δὲ καὶ παρ' αὐτοῖς ἐστὶ προσκρούσματα· μισεῖ μὲν γὰρ ἕτερος τὸν ἕτερον, ἀντιδοξοῦσι δὲ ἑαυτοῖς διὰ τὴν ἀλαζονείαν τόπους ἐπιλεγόμενοι *** τοὺς προὔχοντας. ἐχρῆν δὲ μηδὲ βασιλείας προλήμματα κολακεύειν τοὺς ἡγουμένους, περιμένειν δὲ μέχρις ἂν πρὸς αὐτοὺς οἱ μεγιστᾶνες ἀφίκωνται.

и не би радије запушио уши за такав дивљачки и луд говор, и окренуо се истраживању онога што заиста за-служује пажњу? Зато немојте бити заведени овом цењеном дружином оних који више воле галаму него философију.⁷ Они изражавају ми-шљења која су међусобно супрот-стављена, и свако говори шта год му падне напамет. Постоје многи узро-ци сукоба међу њима јер сваки мрзи свога ближњег и држе се различитих гледишта и свако у својим ставови-ма претерује ради давања значаја себи. Још нешто: они тврде да се не додворавају моћнима предвиђајући њихов успон у власти, већ чекају да велики њима дођу.

Поглавље 4

Διὰ τί γάρ, ἄνδρες Ἕλληνες, ὥσπερ ἐν πυγμῇ συγκρούειν βούλε-σθε τὰς πολιτείας καθ' ἡμῶν; καὶ εἰ μὴ τοῖς τινῶν νομίμοις συγχρηῖσθαι βούλομαι, τίνας χάριν καθάπερ μιαιώτατος μεμίσημαι; προστάττει φόρους τελεῖν ὁ βασιλεύς, ἔτοιμος παρέχειν. δουλεύειν ὁ δεσπότης καὶ ὑπηρετεῖν, τὴν δουλείαν γινώσκω. τὸν μὲν γὰρ ἄνθρωπον ἀνθρωπίνως τιμητέον, φοβητέον δὲ μόνον τὸν θεόν, ὅστις ἀνθρωπίνους οὐκ ἔστιν ὀρατὸς ὀφθαλμοῖς, οὐ τέχνη περιληπτὸς. τοῦτον μόνον ἀρνεῖσθαι

Из ког разлога, људи Грци, жели-те да цивилне власти, као у каквом песничарском сукобу, доведете у су-коб са нама? Ако нисам вољан да се повинујем неким од обичаја, зашто бих био сматран за подлог изгред-ника? Да ли владар налаже плаћање пореза, спреман сам да га платим. Да ли господар заповеда да се понашам као обвезник и да служим, прихва-там служење.⁸ Човека треба пошто-вати као ближњег, а само се ваља бо-јати Бога, који није видљив људским очима, нити се налази у људским

⁷ Татијан се овде поиграва речима: киници, али и антички мислиоци уопште, за њега су φιλοσόφων — љубитељи галаме, а не философи — љубитељи мудрости.

⁸ Овде ипак можемо уочити сличност Татијана са осталим апологетима. И он саопштава Грцима да су хришћани лојални грађани, спремни да извршавају своје оба-везе према држави. Татијан износи разлоге у корист верске толеранције. Хришћани ће учинити све што од њих држава тражи, осим престапа према Богу.

κελεύομενος οὐ πεισθήσομαι, τεθνήξομαι δὲ μᾶλλον, ἵνα μὴ ψεύστης καὶ ἀχάριστος ἀποδειχθῶ. θεὸς ὁ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ, μόνος ἀναρχος ὢν καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τῶν ὄλων ἀρχή. πνεῦμα ὁ θεός, οὐ διήκων διὰ τῆς ὕλης, πνευμάτων δὲ ὑλικῶν καὶ τῶν ἐν αὐτῇ σχημάτων κατασκευαστής, ἀόρατός τε καὶ ἀναφής, αἰσθητῶν καὶ ὁρατῶν αὐτὸς γεγωνώς πατήρ. τοῦτον διὰ τῆς ποιήσεως αὐτοῦ ἴσμεν καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὸ ἀόρατον τοῖς ποιήμασι καταλαμβανόμεθα. δημιουργίαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένην χάριν ἡμῶν προσκυνεῖν οὐ θέλω. γέγονεν ἡλιος καὶ σελήνη δι' ἡμᾶς· εἶτα πῶς τοὺς ἐμοὺς ὑπηρέτας προσκυνήσω; πῶς δὲ ξύλα καὶ λίθους θεοὺς ἀποφανοῦμαι; πνεῦμα γὰρ τὸ διὰ τῆς ὕλης διήκων, ἔλαττον ὑπάρχον τοῦ θειοτέρου πνεύματος, ὥσπερ δὲ ψυχῇ παρωμοιωμένον, οὐ τιμητέον ἐπ' ἴσης τῷ τελείῳ θεῷ. ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἀνωνόμαστον θεὸν δωροδοκητέον· ὁ γὰρ πάντων ἀνενδεής οὐ διαβλητέος ὑφ' ἡμῶν ὡς ἐνδεής. φανερώτερον δὲ ἐκθήσομαι τὰ ἡμέτερα.

вештинама. Само када ми се заповеда да га порекнем, ја ћу то одбити, и радије ћу умрети него да се покажем лажљивим и неблагодарним. Наш Бог није почео да постоји у времену. Само је Он без почетка, а Он сам је почетак свега. Бог је дух и није прожет материјом, већ је Творац материјалних духова и идеја (= форми) које су у материји. Он је невидљив, несхватљив, будући Отац и чулних и невидљивих ствари. Познајемо га на основу његове творевине, а Његову невидљиву силу схватамо на основу Његових дела. Одбијам да обожавам ту рукотворину коју је саздао ради нас. Сунце и Месец су створени нас ради. Како онда да обожавам сопствене слуге? Како да о материјалу и камењу говорим као о боговима? Јер дух који прожима материју је инфериоран божанском духу, и он, чак и када је сједињен са душом, не може да буде једнако поштован као савршени Бог. Нити пак неизрецивом Богу приличи да му се приносе дарови. Јер Онога коме ништа није потребно нећемо да погрешно представимо као сиромашног. Али изложићу наше ставове јасније.

Поглавље 5

Θεὸς ἦν ἐν ἀρχῇ, τὴν δὲ ἀρχὴν λόγου δύναμιν παρειλήφαμεν. ὁ γὰρ δεσπότης τῶν ὄλων αὐτὸς ὑπάρχων τοῦ παντός ἢ ὑπόστασις κατὰ μὲν τὴν μηδέπω γεγενημένην ποίησιν μόνος ἦν· καθὸ δὲ πᾶσα δύναμις ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν [αὐτὸς ὑπόστασις] ἦν σὺν αὐτῷ, τὰ πάντα σὺν αὐτῷ διὰ λογικῆς

Бог беше у почетку, а предато нам је да је почетак сила Логоса. Јер Он који је сам владар свега једини беше и ипостас [= темељ] свега пре него што је наступило стварање. Будући да сва сила видљивих и невидљивих <којој је он темељ> беше са њим, све је са собом разумном

δυνάμεως αὐτὸς [καὶ ὁ λόγος, ὃς ἦν ἐν αὐτῷ,] ὑπέστησεν. θελήματι δὲ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ προπηδᾷ λόγος· ὁ δὲ λόγος οὐ κατὰ κενοῦ χωρήσας ἔργον πρωτότοκον τοῦ πατρὸς γίνεται. τοῦτον ἴσμεν τοῦ κόσμου τὴν ἀρχήν· γέγονεν δὲ κατὰ μερισμόν, οὐ κατὰ ἀποκοπήν· τὸ γὰρ ἀποτμηθὲν τοῦ πρώτου κεχώρισταί, τὸ δὲ μερισθὲν οἰκονομίας τὴν διαίρεσιν προσλαβὼν οὐκ ἐνδεᾶ τὸν ὅθεν εἴληπται πεποίηκεν. ὥσπερ γὰρ ἀπὸ μιᾶς δαδὸς ἀνάπτεται μὲν πυρὰ πολλά, τῆς δὲ πρώτης δαδὸς διὰ τὴν ἕξαψιν τῶν πολλῶν δαδῶν οὐκ ἐλαττοῦται τὸ φῶς, οὕτω καὶ ὁ λόγος προελθὼν ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς δυνάμεως οὐκ ἄλογον πεποίηκε τὸν γεγεννηκότα.

силом он сам [и Логос, који беше у њему] успоставио. Вољом његове простоте исијава Логос, а Логос се није у празно одвојио поставши прворођено дело Оца. Јер знамо да је он почетак света. А он је постао поделом, а не одсецањем, јер је одсечак одвојен од првобитног, док је оно подељено разлику примило ради икономије која се не преноси на оно откуда је узето. Као што се од једне буктиње запали много пламена, а да се тим паљењем многих буктиња не умањује светлост оне прве, тако и Логос, произишавши из Очеве силе, оно што је постало није учинио неразумним.

Поглавље 6

Καὶ διὰ τοῦτο καὶ σωμάτων ἀνάστασιν ἔσσεσθαι πεπιστεύκαμεν μετὰ τὴν τῶν ὄλων συντέλειαν, οὐχ ὡς οἱ Σταϊκοὶ δογματίζουσι κατὰ τινας κύκλων περιόδους γινομένων ἀεὶ καὶ ἀπογινομένων τῶν αὐτῶν οὐκ ἐπὶ τι χρήσιμον, ἀπαξ δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων πεπερασμένων [καὶ] εἰς τὸ παντελὲς διὰ μόνων τῶν ἀνθρώπων τὴν σύστασιν [ἔσσεσθαι] χάριν κρίσεως. δικάζουσι δὲ ἡμῖν οὐ Μίνως οὐδὲ Ῥαδάμανθς, ὧν πρὸ τῆς τελευτῆς οὐδεμία τῶν ψυχῶν, ὡς μυθολογοῦσιν, ἐκρίνετο, δοκιμασθῆς δὲ αὐτὸς ὁ ποιητῆς θεὸς γίνεται. κἂν γὰρ πάνυ φληνάφους

На основу тога верујемо да ће се догодити васкрсење тела након свршетка свега. Не као што то стоици тврде, на основу враћања неких циклуса, где исте ствари настају и нестају без корисне сврхе, већ [верујемо] да ће бити васкрсење једном за свагда, када се испуне наши периоди постојања, и у целости само од онога што чини људски састав, последично, како би се над њима спровео суд.⁹ Није нам пресуду донео Минос или Радамант, пре чије смрти, према митовима, ни једна душа није осуђена. Не, него Творац, само Бог, постаје судија. И иако нас сматрате

⁹ Татијан хоће да каже да ће васкрсење бити заиста телесно, да ће човеков састав одговарати његовом саставу у овом животу, тј. да се неће трансформисати у неку другачију врсту тела. Интересантно је да то повезује са судом, могуће у смислу да је праведно да буде суђено ономе што човек јесте, дакле баш том, а не неком другом саставу. Тако је праведност суда Божијег доведена у везу са стварношћу васкрсења.

τε καὶ σπερμολόγους ἡμᾶς νομίση-
τε, μέλον οὐκ ἔστιν ἡμῖν, ἐπεὶ τούτῳ
τῷ λόγῳ πεπιστεύκαμεν. ὥσπερ
γὰρ οὐκ ὦν πρὶν ἢ γενέσθαι τίς
ἡμῖν οὐκ ἐγίνωσκον, μόνον δὲ
ἐν ὑποστάσει τῆς σαρκικῆς ὕλης
ὑπῆρχον, γεγονός δὲ ὁ μὴ πάλαι διὰ
τῆς γενέσεως τὸ εἶναι πεπίστευκα-
τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ γινόμενος
καὶ διὰ θανάτου μηκέτ' ὦν αὐθίς
τε μηκέθ' ὁρώμενος ἔσομαι πάλιν
ὥσπερ μὴ πάλαι γεγονός εἶτα γεν-
νηθεῖς. κὰν πῦρ ἐξαφανίσῃ μου τὸ
σαρκίον, ἐξατμισθεῖσιν τὴν ὕλην ὁ
κόσμος κεχώρηκε· κὰν ἐν ποταμοῖς
κὰν ἐν θαλάσσαις ἐκδαπανηθῶ
κὰν ὑπὸ θηρίων διασπασθῶ,
ταμείοις ἐναπόκειμαι πλουσίου
δεσπότη. καὶ ὁ μὲν πτωχὸς καὶ
ἄθεος οὐκ οἶδεν τὰ ἀποκείμενα,
θεὸς δὲ ὁ βασιλεύων, ὅτε βούλεται,
τὴν ὁρατὴν αὐτῷ μόνον ὑπόστασιν
ἀποκαταστήσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον.

обичним ситничарима и брбљивци-
ма, то нас не мучи, пошто верујемо у
ово учење. Јер као што нисам посто-
јао пре него што сам рођен и нисам
знао ко сам него сам само постојао у
потенцијалу телесне материје,¹⁰ али,
након некадашњег стања ништави-
ла, рађањем сам стекао постојаност
мога постојања. На исти начин, ро-
дивши се, и кроз смрт која више не
постоји и више је нема, постојању по-
ново, баш као што ме није било али
сам касније рођен. Иако ватра уни-
штава све трагове мог тела, свет при-
ма материју која је испарила, и иако
сам расејан по рекама и морима, или
растрган од дивљих звери, положен
сам у ризницу богатог Господара. И
иако сиромашни и безбожни не зна-
ју шта је ту смештено, ипак ће Бог и
Цар онда када усхте, суштину која је
само Њему видљива, васпоставити у
њено првобитно стање.¹¹

Поглавље 7

Λόγος γὰρ ὁ ἐπουράνιος πνεῦμα
γεγονώς ἀπὸ τοῦ πνεύματος καὶ λόγος
ἐκ λογικῆς δυνάμεως, κατὰ τὴν τοῦ
γεννήσαντος αὐτὸν πατρὸς μίμησιν
εἰκόνα τῆς ἀθανασίας τὸν ἄνθρωπον
ἐποίησεν, ἴν', ὥσπερ ἡ ἀφθαρσία
παρὰ τῷ θεῷ, τὸν αὐτὸν τρόπον θεοῦ
μοίρας ἄνθρωπος μεταλαβὼν ἔχη καὶ

Јер је Логос, небески дух који
исходи од духа и Логос из логосне
силе, подражавајући Оца који га је
родио, начинио човека сликом бе-
смртности, тако да као што је не-
пропадљивост у Богу, на сличан
начин и човек, учествујући у делу
Бога, такође може да поседује наче-

¹⁰ Овај постојање само у „ипостаси телесне природе“ (ἐν ὑποστάσει τῆς σαρκικῆς ὕλης), не треба схватити као да материја сама по себи има потенцијал уобличења чо-
века. Ипостас овде има значење потенцијала у пасивнијем смислу. Материја је по-
тенцијал стога што представља градивни материјал телесног састава човека и у том
смислу је његова ипостас или оно темељно, подлежуће.

¹¹ Овде сусрећемо једно древно помињање апокатастазе, васпостављења у пр-
вобитно стање.

τὸ ἀθάνατον. ὁ μὲν οὖν λόγος πρὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων κατασκευῆς ἀγγέλων δημιουργὸς γίνεται, τὸ δὲ ἐκότερον τῆς ποιήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέγονε τὰγαθοῦ φύσιν μὴ ἔχον, ὁ *** πλὴν μόνον παρὰ τῷ θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον, ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζεται δι' αὐτὸν γεγονῶς μοχθηρός, ὁ δὲ δίκαιος χάριν τῶν ἀνδραγαθημάτων ἀξίως ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. καὶ τὰ μὲν περὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· ἡ δὲ τοῦ λόγου δύναμις ἔχουσα παρ' ἑαυτῆ τὸ προγνωστικὸν *** τὸ μέλλον ἀποβαίνειν οὐ καθ' εἰμαρμένην τῇ δὲ τῶν αἰρουμένων αὐτεξούσιῳ γνώμῃ, τῶν μελλόντων προὔλεγε τὰς ἀποβάσεις καὶ τῆς μὲν πονηρίας καλυπτοῦς ἐγένετο δι' ἀπαγορεύσεων, τῶν δὲ μερόντων ἀγαθῶν ἐγκωμιαστικῆς. καὶ ἐπειδὴ τινι φρονιμωτέρῳ παρὰ τοὺς λοιποὺς ὄντι διὰ τὸ πρωτόγονον συνεξηκολούθησαν καὶ θεὸν ἀνέδειξαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀγγελοι τὸν ἐπανιστάμενον τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ, τότε ἡ τοῦ λόγου δύναμις τὸν τε ἄρξαντα τῆς ἀπονοίας καὶ τοὺς συνακολουθήσαντας τούτῳ τῆς σὺν αὐτῷ διαίτης παρητήσατο. καὶ ὁ μὲν κατ' εἰκόνα τοῦ θεοῦ γεγονῶς χωρισθέντος ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τοῦ δυνατωτέρου θνητὸς γίνεται· διὰ δὲ τὴν παράβασιν καὶ τὴν ἄγνοϊαν ὁ πρωτόγονος δαίμων ἀποδείκνυται καὶ τοῦτον οἱ μιμησάμενοι, τούτου δὲ τὰ φαντάσματα δαιμόνων στρατόπεδον ἀποβεβήκασιν καὶ διὰ τὸ αὐτεξούσιον τῇ σφῶν ἀβελτερίᾳ παρεδόθησαν.

ло бесмртности. Логос је такође, пре стварања човека, био и уобличитељ Анђела. И сваки од ова два реда би-ћа је начињен слободним, тако да дела како жели, немајући природу добра коју има само Бог, а које (добро) се у човеку усавршава кроз слободу и избор, како би лош човек могао праведно да буде кажњен, бивајући осуђен својим сопственим сагрешењима, док ће праведник заслужено бити награђен за врлинска дела, пошто се у при спровођењу своје слободне воље уздржавао од престапања воље Божије. Такво је стање ствари с обзиром на анђеле и људе. А сила Логоса, имајући у себи снагу да предвиди будуће догађаје, не као судбинске већ као оне који се збивају по избору и слободним деловањем, повремено унапред говори о стварима које ће се збити. Он такође забранама бива и Забрањивач грешења, и похвалитељ оних који остају добри. А када би се људи везали за некога ко је вештији од осталих, сматрајући га прворођеним и проглашавајући га Богом иако се он одупирао закону Божијем, тада је сила Логоса искључивала зачетника лудости и његове присталице из сваке заједнице са Собом. И тако онај који је створен по слици Божијој, пошто се од њега одвоји снажнији дух, постаје смртан. Али прворођени кроз своје прегрешење и незнање постаје демон. Они који су му подражавали, односно његовим илузијама, постали су станиште демона, и својом слободом избора су се предали сопственој занесености.

Поглавље 11

Πῶς οὖν γένεσιν τὴν καθ' εἰμαρμένην ἀποδέξομαι τοιοῦτους αὐτῆς τοὺς οἰκονόμους θεωρῶν; βασιλεύειν οὐ θέλω, πλουτεῖν οὐ βούλομαι, τὴν στρατηγίαν παρήτημαι, πορνείαν μεμίσηκα, ναυτίλλεσθαι διὰ τὴν ἀπληστίαν οὐκ ἐπιτηδεύω, στεφάνους ἔχειν οὐκ ἀγωνίζομαι, δοξομανίας ἀπήλλαγμαί, θανάτου καταφρονῶ, νόσου παντοδαπῆς ἀνώτερος γίνομαι, λύπη μου τὴν ψυχὴν οὐκ ἀναλίσκει. δοῦλος ἐὰν ᾶ, τὴν δουλείαν ὑπομένω· κἂν ἐλεύθερος ὑπάρχω, τὴν εὐγένειαν οὐ σεμνύνομαι. τὸν ἥλιον ὁρῶ πάντων τὸν αὐτόν, ἕνα δὲ κατὰ πάντων τὸν θάνατον δι' ἡδονῆς καὶ ἐλαττώματος. ὁ πλούσιος σπείρει, καὶ ὁ πένης τῆς αὐτῆς σπορᾶς μεταλαμβάνει· τελευτῶσιν οἱ πλουσιώτατοι καὶ οἱ μεταιτοῦντες τὴν αὐτὴν ἔχουσι τοῦ βίου περιγραφὴν. πλειόνων χρῆζουσιν οἱ πλουτοῦντες καὶ δι' ἀξιοπιστίας μετὰ τῆς δόξης γίνονται πένης δὲ καὶ ὁ μετριώτατος τῶν καθ' ἑαυτὸν ἐφέμενος εὐμαρέστερον περιγίνεται. τί μοι καθ' εἰμαρμένην ἀγρυπνεῖς διὰ φιλαργυρίαν; τί δέ μοι καθ' εἰμαρμένην πολλάκις ὀρεγόμενος πολλάκις ἀποθνήσκεις; ἀποθνήσκει τῷ κόσμῳ παραιτούμενος τὴν ἐν αὐτῷ μανίαν· ζῆθι τῷ θεῷ διὰ τῆς αὐτοῦ καταλήψεως τὴν παλαιὰν γένεσιν παραιτούμενος. οὐκ ἐγενόμεθα πρὸς τὸ ἀποθνήσκειν, ἀποθνήσκομεν δὲ δι' ἑαυτούς. ἀπώλεσεν ἡμᾶς τὸ αὐτεξούσιον· δοῦλοι γεγόναμεν οἱ ἐλεύθεροι, διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπράθημεν. οὐδὲν φαῦλον ὑπὸ τοῦ θεοῦ πεποιήται, τὴν πονηρίαν

Како онда треба да признам да је ово рођење по судбини, када видим толико управитеља судбине? Не желим да будем краљ. Не стрепим да будем богат. Одбијам војну заповест. Гнушам се блуда. Не подстиче ме незасита љубав према добитку да бих зато отишао на море. Не борим се за венце. Ослобођен сам махните жудње за славом. Презирем смрт. Изнад сам сваке врсте болести. Туга ми не прождире душу. Јесам ли роб, поносим ропство. јесам ли слободан, не хвалим се својим добрим рођењем. Видим да је Сунце исто за све и а је једна смрт за све, било да живе у задовољству немаштини. Богаташ сеје, а сиромашан учествује у истој сетви. Најбогатији умиру, а и просјаци имају исте границе свог живота. Богати-ма недостаје много тога, а славни су само због имања које поседују. Али сиромаш и онај ко има врло умерене жеље, тражећи, као што и чине, само ствари које одговарају својој сврси, лакше постижу свој циљ. Како вам је то суђено а будете бесани због среброљубља? Зашто вам је суђено да се често грабите за ствари и да често умирате? Умри свету, одбацујући лудост која је у њему. Живи Богу и достижући га остави по страни своју стару природу. Нисмо створени да умремо, већ умиремо својом кривицом. Наша слободна воља нас уништава. Ми који смо били слободни постали смо робови, продани смо кроз грех. Бог није створио ништа зло. Сами смо пројавили злобу. Али

ήμεϊς ἀνεδείξαμεν· οἱ δὲ ἀναδείξαντες
δυνατοὶ πάλιν παραιτήσασθαι.

ми, који смо то (зло) пројавили, опет
смо у стању да га одбацимо.

Поглавље 12

Δύο πνευμάτων διαφορὰς ἴσμεν
ήμεϊς, ὧν τὸ μὲν καλεῖται ψυχὴ, τὸ δὲ
μεῖζον μὲν τῆς ψυχῆς, θεοῦ δὲ εἰκῶν
καὶ ὁμοίωσις· ἐκάτερα δὲ παρὰ τοῖς
ἀνθρώποις τοῖς πρώτοις ὑπῆρχεν, ἵνα
τὸ μὲν τι ὧσιν ὑλικοί, τὸ δὲ ἀνώτεροι
τῆς ὑλῆς. ἔχει δὲ οὕτω. πᾶσαν ἔστιν
ἰδεῖν τοῦ κόσμου τὴν κατασκευὴν
σύμπασάν τε τὴν ποιήσιν γεγυῖαν
ἐξ ὑλῆς καὶ τὴν ὑλὴν δὲ αὐτὴν ὑπὸ
τοῦ θεοῦ προβεβλημένην, ἵνα τὸ μὲν
τι αὐτῆς ἀπορον καὶ ἀσχημάτιστον
νοῆται πρὸ τοῦ διακρίσιν λαβεῖν, τὸ δὲ
κεκοσμημένον καὶ εὐτακτον μετὰ τὴν
ἐν αὐτῇ διαίρεσιν. ἔστιν οὖν [ἐν αὐτῇ]
ὁ οὐρανὸς ἐξ ὑλῆς καὶ τὰ ἄστρα τὰ ἐν
αὐτῷ· καὶ ἡ γῆ δὲ καὶ πᾶν τὸ ἀπ' αὐτῆς
ζωογονούμενον τὴν ὁμοίαν ἔχει σύσ-
τασιν ὡς εἶναι κοινὴν πάντων γένεσιν.
τούτων δὲ οὕτως ὑπαρχόντων
διαφοραὶ τινες τῶν ἐξ ὑλῆς εἰσὶν ὡς
εἶναι τὸ μὲν τι κάλλιον, τὸ δὲ καὶ αὐτὸ
μὲν καλόν, πλὴν ὑπὸ τινος κρείττονος
ἐλαττούμενον. ὥσπερ γὰρ ἡ μὲν
τοῦ σώματος σύστασις μιᾶς ἔστιν
οἰκονομία, περὶ δὲ αὐτῷ ἔστι τοῦ γε-
γενῆσθαι τὸ αἴτιον, καὶ τούτων οὕτως
ὄντων διαφοραὶ τινεὶ εἰσι δόξης ἐν
αὐτῷ, καὶ τὸ μὲν τι ὀφθαλμὸς ἔστιν,
τὸ δὲ οὖς, τὸ δὲ τριχῶν διακόσμησις
καὶ ἐντοσθίων οἰκονομία μυελῶν τε
καὶ ὀστέων καὶ νεύρων σύμπηξις,
θάτερον δὲ θατέρου ὄν διάφορον
κατ' οἰκονομίαν συμφωνίας ἔστιν
ἀρμονία· παραπλησίως καὶ ὁ κόσμος
κατὰ τὴν τοῦ πεποηκότος αὐτὸν

Познајемо две врсте духова. Јед-
на од њих се зове душа (ψυχὴ), али
је друга већа од душе, и она је сли-
ка и подобје Бога. Обе су постојале
у првим људима, како би они с јед-
не стране могли бити материјални
(ὕλικοί), а са друге супериорни над
материјом. О овоме се ради: може-
мо видети да је читава структура
света и читава творевина састављена
од материје, а саму је материју Бог
довео у постојање. Тако она, на јед-
на начин, може бити сматрана гру-
бом и безобличном пре него што је
раздвојена на делове, а са друге, као
уређена у лепоти и поретку, након
учињеног раздвајања. Стога су у том
раздвајању небеса сачињена од мате-
рије, као и звезде које су у њима. И
земља и све што је на њој има сли-
чан састав, тако да постоји заједнич-
ки извор свих ствари. Али, иако је то
тако, ипак постоје одређене разлике
међу стварима које су сачињене од
материје, тако да су неке лепше, док
су друге лепе али их превазилази не-
што боље. Јер пошто је састав тела
под управом, и ангажован је да чини
оно због чега је и направљено, пошто
је то случај, постоје у њему одређене
разлике у части, па је око једна ствар,
а друга је ухо, а друго је распоред ко-
се и положај утробе, и спајање сржи
и костију и тетива. И иако се један
део разликује од другог, у њиховом
складу ипак постоји хармонија као

δύναμιν τὰ μὲν τινα φαιδρότερα, τὰ δὲ [τινα] τούτοις ἀνόμοια κекτημένος θελήματι τοῦ δημιουργήσαντος πνεύματος μετείληφεν ὑλικοῦ. τὰ δὲ καθ' ἕκαστα δυνατὸν κατανοῆσαι τῶ μὴ κενოდόξως ἀποσκορακίζοντι τὰς θειωτάτας ἐρμηνείας, αἱ κατὰ χρόνον διὰ γραφῆς ἐξεληλεγμέναί πάνυ θεοφιλεῖς τοὺς προσέχοντας αὐταῖς πεποιήκασιν. ὅμως δ' οὖν καὶ οἱ δαίμονες, οὓς ὑμεῖς οὕτω φατέ, σύμπηξι ἐξ ὕλης λαβόντες κησάμενοί τε πνεῦμα τὸ ἀπ' αὐτῆς ἄσωτοι καὶ λίχνοι γεγόνασιν, οἱ μὲν τινες αὐτῶν ἐπὶ τὸ καθαρότερον τραπέντες, οἱ δὲ τῆς ὕλης ἐπιλεξάμενοι τὸ ἕλαττον καὶ κατὰ τὸ ὅμοιον αὐτῇ πολιτευόμενοι. τοὺτους δέ, ἄνδρες Ἕλληνες, προσκυνεῖτε γεγονότας μὲν ἐξ ὕλης, μακρὰν δὲ τῆς εὐταξίας εὐρεθέντας. οἱ γὰρ προειρημένοι τῇ σφῶν ἀβελτερίᾳ πρὸς τὸ κενοδοξεῖν τραπέντες καὶ ἀφηνιάσαντες ληστὰι θεότητος γενέσθαι προϋθυμήθησαν. ὁ δὲ τῶν ὄλων δεσπότης ἐντροφᾶν αὐτοὺς εἶασε μέχρις ἂν ὁ κόσμος πέρας λαβῶν ἀναλυθῆ, καὶ ὀδικαστῆς παραγένηται, καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπαναστάσεως ἀφιέμενοι τῆς τοῦ τελείου θεοῦ γνώσεως τελειότεραν διὰ τῶν ἀγῶνων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τὴν μαρτυρίαν λάβωσιν. ἔστιν οὖν πνεῦμα ἐν φωστῆρσιν, πνεῦμα ἐν ἀγγέλοις, πνεῦμα ἐν φυτοῖς καὶ ὕδασι, πνεῦμα ἐν ἀνθρώποις, πνεῦμα ἐν ζώοις. ἐν δὲ ὑπάρχον καὶ ταῦτὸν διαφορὰς ἐν αὐτῶ κέκτηται. ταῦτα δὲ ἡμῶν λεγόντων οὐκ ἀπὸ γλώττης οὐδὲ ἀπὸ τῶν εἰκότων <οὐδὲ ἀπ'> ἐννοιῶν συντάξεως τε σοφιστικῆς, θειοτέρας δὲ τινος ἐκφωνήσεως

у музици. На сличан начин и свет, у складу са силом Творца, садржи неке ствари врхунског сјаја, док су неке за разлику од њих, вољом Творца добије материјални дух. И ове ствари понаособ, може да схвати онај ко не одбацује уображено ова божанска објашњења, која су временом записана, и која од оних који их проучавају чине велике љубитеље Бога. Зато су демони, како из ви зовете, примивши састав од материје и задобивши дух који је настањује, постали неумерени и похлепни. Неколицина, заиста, окрећући се ономе што је чистије, а други бирајући оно што је у материји било инфериорно, и томе прилагођавајући свој начин живота. Та бића, настала од материје, али врло удаљена од исправног понашања, ви, о Грци! — обожавате. Јер будући сопственом лудошћу претворени у испразност и отресајући узде (власти), кренули су да постану пљачкаши божанства. И Господ свега им је дозволио да се тако понашају, све док свет, који се ближи крају, не буде разрушен и појави се Судија, и док сви они људи који су, нападани од демона, стремили спознању савршенога Бога, као резултат њихове борбе не задобију још савршеније сведочанство у дан суда. Постоји потом, и дух у звездама, дух у анђелима, дух у биљкама и водама, дух човеков, дух у животињама. Иако је један и исти, он се у себи разликује. Ове ствари не говоримо као пуке претпоставке, нити као вероватна нагађања и софистичка резоновања, већ користећи речи одређеног божанског говорника, па стога ви који

λόγοις καταχρωμένων [οὐς] οἱ βουλόμενοι μανθάνειν σπεύσατε· καὶ οἱ τὸν Σκύθην Ἀνάχαρσιν μὴ ἀποσκορακίζοντες καὶ νῦν μὴ ἀναξιοπαιθήσητε παρὰ τοῖς βαρβαρικῇ νομοθεσίᾳ παρακολουθοῦσι παιδεύεσθαι. χρήσασθε τοῖς δόγμασιν ἡμῶν καὶ ὡς τῇ κατὰ Βαβυλωνίους προγνωστικῆ κατακούσατε λεγόντων ἡμῶν καὶ ὡς δρυὸς μαντευομένης. καὶ τὰ μὲν προειρημένα παραφόρων δαιμόνων ἐστὶν ἀντισοφιστεύματα, τὰ δὲ τῆς ἡμετέρας παιδείας ἐστὶν ἀνωτέρω τῆς κοσμικῆς καταλήψεως.

сте вољни, пожурите да их научите. И ви који не одбацујете са презиром Анахарса Скитског, не презрите ни да вас подуче они који следе варварски законик. Дајте нашим начелима барем онолико благонаклон пријем колико бисте то учинили вавилонским превиђањима. Послушајте када говоримо, макар као што бисте то учинили пророчком храсту. А ствари које смо споменули, нису друго до обмане бесних демона, док су учења која представљамо далеко изнад поимања света.

Ποглавље 13

Οὐκ ἐστὶν ἀθάνατος, ἄνδρες Ἕλληνες, ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν, θνητὴ δέ· ἀλλὰ δυνατὸς ἡ αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν. θνήσκει μὲν γὰρ καὶ λυεταί μετὰ τοῦ σώματος μὴ γινώσκουσα τὴν ἀλήθειαν, ἀνίσταται δὲ εἰς ὑστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ κόσμου σὺν τῷ σώματι θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασία λαμβάνουσα· πάλιν τε οὐ θνήσκει, καὶ πρὸς καιρὸν λυθῆ, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θεοῦ πεποιημένη. καθ' ἑαυτὴν γὰρ σκότος ἐστίν, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτῇ φωτεινόν, καὶ τοῦτο ἐστὶν ἄρα τὸ εἰρημένον· ἡ σκοτία τὸ φῶς οὐ καταλαμβάνει. ψυχὴ γὰρ οὐκ αὐτὴ τὸ πνεῦμα ἔσωσεν, ἐσώθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ· καὶ τὸ φῶς τὴν σκοτίαν κατέλαβεν ἢ λόγος μὲν ἐστὶ τὸ τοῦ θεοῦ φῶς, σκότος δὲ ἡ ἀνεπιστήμων ψυχὴ, διὰ τοῦτο μόνη μὲν διαιωμένη πρὸς τὴν ὕλην νεύει κάτω συναποθνήσκουσα τῇ σαρκί, συζυγίαν δὲ κεκτημένη τὴν τοῦ θείου πνεύματος οὐκ ἐστὶν ἀβρόθητος, ἀνέρχεται δὲ πρὸς ἄπερ αὐτὴν ὀδηγεῖ χωρὶς τὸ πνεύματος μὲν γὰρ ἐστὶν ἄνω τὸ οὐκητήριον, τῆς δὲ κάτωθεν ἐστὶν ἡ γένεσις. γέγονεν μὲν οὖν συνδιαίτον ἀρχήθεν τῇ ψυχῇ τὸ πνεῦμα· τὸ

Душа сама по себи није бесмртна, о људи Грци, већ смртна. Па ипак, могуће је да не умре. Ако, заиста, не зна истину, умире и раствара се са телом, али напoкoн поново устаје на крају света са телом, примајући смрт казном у бесмртности. А опет, ако стекне знање о Богу, оно не умире, мада ће неко време бити разрешена. Сама по себи она је тама и нема у њој никаквог светла. То је значење изреке, „Тама не обухвата светлост“. Јер не чува душа дух него је њиме чувана, и светлост обухвата таму. Логос је заиста Божија истина, али је неука душа је тама. Због тога, ако настави самостално, тежи надоле према материји и умире са телом. Али ако се сједини са Божанским Духом, више није беспомоћна, већ се успиње до крајева где је дух води. Јер је пребивалиште Духа горе, а порекло душе је од доле. У почетку је Дух био стални пратилац Душе, али ју је Дух

δὲ πνεῦμα ταύτην ἔπεσθαι μὴ βουλομένην αὐτῷ καταλέλειπεν. ἡ δὲ ὡσπερ ἕναυσμα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κεκτημένη καὶ διὰ τὸν χωρισμὸν τὰ τέλεια καθορᾶν μὴ δυναμένη, ζητοῦσα τὸν θεὸν κατὰ πλάνην πολλοὺς θεοὺς ἀνετύπωσε τοῖς ἀντισοφιστεύουσι δαίμοσι κατακολουθοῦσα. πνεῦμα δὲ τοῦ θεοῦ παρὰ πᾶσιν μὲν οὐκ ἔστι, παρὰ δὲ τισι τοῖς δικαίως πολιτευόμενοις καταγινόμενον καὶ συμπεριπλεκόμενον τῇ ψυχῇ διὰ προαγορεύσεων ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς τὸ κεκρυμμένον ἀνήγγειλε· καὶ αἱ μὲν πειθόμεναι <τῇ> σοφίᾳ σφίσις αὐταῖς ἐφεῖλκον τὸ πνεῦμα συγγενές, αἱ δὲ μὴ πειθόμεναι καὶ τὸν διάκονον τοῦ πεπονηθότος θεοῦ παραιτούμεναι θεομάχοι μᾶλλον ἢ περ θεοσεβεῖς ἀνεφαίνοντο.

напустио јер није била вољна да га следи. Па ипак, задржавајући искру своје силе, иако због раздвајања није могла савршено да разазнаје, тражећи себи Бога, лутајући је ишла многим боговима, следујући демонску софистику. Али Дух Божији није са свима, већ је, пребивајући код оних који живе праведно и присно се мешајући са душом, пророштви-ма објавио другим душама скривене ствари. И душе које су послушне мудрости биле су привучене себи сродним Духом. А оне непослушне, одбацујући посланство страдалног Бога, показаше себе богоборнима а не Његовим поклоницима.

Поглавље 15

Καὶ χρῆ λοιπὸν ἡμᾶς ὅπερ ἔχοντες ἀπολωλέκαμεν τούτο νῦν ἀναζητεῖν ζευγνύναи те тὴν ψυχὴν τῷ πνεύματι τῷ ἀγίῳ καὶ τὴν κατὰ θεὸν συζυγίαν πραγματεύεσθαι. ψυχὴ μὲν οὖν ἡ τῶν ἀνθρώπων πολυμερὴς ἔστι καὶ οὐ μονομερὴς. συνθετὴ γάρ ἔστιν ὡς εἶναι φανερὰν αὐτὴν διὰ σώματος· οὔτε γὰρ ἂν αὐτὴ φανείη ποτὲ χωρὶς σώματος οὔτε ἀνίσταται ἡ σὰρξ χωρὶς ψυχῆς. ἔστι γὰρ ἄνθρωπος οὐχ, ὡσπερ οἱ κορακόφωνοι δογματίζουσι, ζῶον λογικὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· δειχθήσεται γὰρ κατ' αὐτοὺς καὶ τὰ ἄλογα νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικά· μόνος δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ θεοῦ, λέγω δὲ ἄνθρωπον οὐχὶ τὸν ὅμοια τοῖς ζώοις πράττοντα, ἀλλὰ τὸν πόρρω μὲν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς αὐτὸν δὲ τὸν θεὸν κεχωρηκότα. καὶ περὶ μὲν τούτου ἐν τῷ Περι ζῶων

Надаље нам остаје да тражимо оно што смо некад имали али смо изгубили, да сјединимо душу са Духом Светим, и да стремимо за јединством са Богом. Људска душа се састоји од многих делова и није проста (= једноставна). Она је сложена тако да се пројављује кроз тело. Јер нити би се икада могла појавити сама по себи без тела, нити пак тело поново васкрсава без душе. Човек није, како кажу брбљиви филозофи, само разумна животиња способна да разуме и сазнаје. Јер према њима, чак и бесловесна створења, изгледа да поседују схватање и сазнавање. Али само је човек по слици и подобију Божијем. А под човеком не подразумевам некога ко дела слично животињама, већ на онога ко је много више узнапредовао, од пуког човештва до самога

ἀκριβέστερον ἡμῖν συντέτακται, τὸ δὲ νῦν συνέχον ζητέον ποταπή τις ἐστὶν ἢ κατὰ θεὸν εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις. τὸ μὲν ἀσύγκριτον οὐδὲν ἐστὶν ἕτερον ἢ αὐτὸ τὸ ὄν, τὸ δὲ συγκρινόμενον οὐτὶ ἕτερον ἢ τὸ παρόμοιον. ἄσαρκος μὲν οὖν ὁ τέλειος θεός, ἄνθρωπος δὲ σὰρξ· δεσμὸς δὲ τῆς σαρκὸς ψυχῆ, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἢ σὰρξ. τὸ δὲ τοιοῦτον τῆς συστάσεως εἶδος εἰ μὲν ὡς ναὸς εἶη, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ θεὸς βούλεται διὰ τοῦ πρεσβεύοντος πνεύματος· τοιοῦτου δὲ μὴ ὄντος τοῦ σκηνώματος προὔχει τῶν θηρίων ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἔναρθρον φωνὴν μόνον, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς αὐτῆς ἐκείνοις διαίτης ἐστίν, οὐκ ὡν ὁμοίωσις τοῦ θεοῦ. δαίμονες δὲ πάντες σαρκίον μὲν οὐ κέκτηνται, πνευματικὴ δὲ ἐστὶν αὐτοῖς ἢ σύμπηξις ὡς πυρὸς καὶ ἀέρος. μόνους γοῦν τοῖς πνεύματι θεοῦ φρουρουμένοις εὐσύννοπτα καὶ τὰ τῶν δαιμόνων ἐστὶ σώματα, τοῖς λοιποῖς δὲ οὐδαμῶς, λέγω δὲ τοῖς ψυχικοῖς. τὸ γὰρ ἔλαττον κατάληψιν οὐκ ἰσχύει ποιεῖσθαι τοῦ κρείττονος. διὰ τοῦτο γοῦν ἢ τῶν δαιμόνων ὑπόστασις οὐκ ἔχει μετανοίας τόπον. τῆς γὰρ ὕλης καὶ πονηρίας εἰσὶν ἀπαυγάσματα, ὕλη δὲ τῆς ψυχῆς κατεξουσιάζειν ἠθέλησεν· καὶ κατὰ τὸ αὐτεξούσιον οἱ μὲν θανάτου νόμους τοῖς ἀνθρώποις παραδεδώκασιν· οἱ δὲ ἄνθρωποι μετὰ τὴν τῆς ἀθανασίας ἀποβολὴν θανάτῳ τῷ διὰ πίστεως τὸν θάνατον νενικήκασιν, καὶ διὰ μετανοίας κλήσις αὐτοῖς δεδωρηται κατὰ τὸν εἰπόντα λόγον· ἐπειδὴ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττώθησαν. δυνατὸν δὲ παντὶ τῷ νενικημένῳ πάλιν νικᾶν, τοῦ θανάτου τὴν σύστασιν παραιτούμενον· τίς

Бога. Ово питање смо подробније испитали у расправи о животињама. Али главна ствар о којој је сада реч, тиче се питања шта се подразумева под сликом и подобием. Оно што не може да се упореди, није ништа друго до апстрактно биће, док оно што се упоређује није друго до оно чему сличи. Савршени Бог је без тела, али човек је тело. Свеза тела је душа, а оно што затвара душу је тело. Таква је природа човековог састава. Ако је попут храма, Бог је мило да у њему пребива Духом, својим представником. Али, ако (човек) није такво пребивалиште, онда надилази дивље звери само артикулисаним језиком, док је у осталом његов начин живота сличан њиховом, као онај који није подобан Богу. Али ни један од демона не поседује тело. Њихов је састав духовни, попут онога ватре или ваздуха. Само онима у којима борави Дух Божији и које утврђује, тела демона су лако уочљива, док другима нису никакo, а мислим на оне који поседују душу. Јер оно што је инфериорно нема способност да схвати оно што је супериорно. Због тога природа демона нема удела у покајању, јер су они одраз материје и подлости. Али материја је желела да загосподари душом, и захваљујући њиховој слободној вољи, то је људима дало закон смрти. Али, након губитка бесмртности, човек је победио смрт подвргавајући се смрти у вери. Покајањем му је упућен позив, према речи која каже „Пошто их начини мало мањим од анђела“. Свакоме ко је побеђен, могуће је да поново победи, ако од-

δέ ἐστιν αὕτη, εὐσύνοπτον ἔσται τοῖς βουλομένοις ἀνθρώποις τὸ ἀθάνατον.

баци стање које доноси смрт. А шта је то, људи који жуде за бесмртношћу могу лако да виде.

Поглавље 22

Οἷα γάρ ἐστιν ὑμῶν καὶ τὰ διδάγματα; τίς οὐκ ἂν χλευάσειε τὰς δημοτελεῖς ὑμῶν πανηγύρεις, αἱ προφάσει πονηρῶν ἐπιτελούμεναι δαιμόνων εἰς ἀδοξίαν τοὺς ἀνθρώπους περιτρέπουσιν; εἶδόν τινα πολλάκις, καὶ ἰδὼν ἐθαύμασα καὶ μετὰ τὸ θαυμάσαι κατεφρόνησα πῶς ἔσωθεν μὲν ἐστὶν ἄλλος, ἔξωθεν δὲ ὅπερ οὐκ ἔστι ψεύδεται, <τὸν> ἀβρυνόμενον σφόδρα καὶ παντοίως διακλῶμενον καὶ τοῦτο μὲν τοῖς ὀφθαλμοῖς μαρμαρῶσσοντα, τοῦτο δὲ καὶ τῷ χεῖρι λυγιζόμενον καὶ διὰ πηλίνης ὄψεως δαιμονῶντα καὶ ποτὲ μὲν ὡς Ἀφροδίτην, ποτὲ δὲ ὡς Ἀπόλλωνα γινόμενον, ἓνα κατήγορον πάντων τῶν θεῶν, δεισιδαιμονίας ἐπιτομήν, διάβολον ἡρωϊκῶν πράξεων, φόνων ὑποκριτήν, μοιχείας ὑπομνηματιστήν, θησαυρὸν μανίας, κιναιδῶν παιδευτήν, καταδικαζομένων ἀφορητήν καὶ τὸν τοιοῦτον ὑπὸ πάντων ἐπαινούμενον. ἐγὼ δὲ αὐτὸν παρητηράμην πάντα ψευδόμενον καὶ τὴν ἀθεότητα καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ τὸν ἄνθρωπον. ὑμεῖς δὲ ὑπὸ τούτων συλαγωγῆσθε καὶ τοὺς μὴ κοινωνοῦντας ὑμῶν ταῖς πραγματείαις λοιδορεῖτε. κεχηρῆναι πολλῶν ἀδόντων οὐ

Али код нас не постоји жеља за испразном славом, нити се препуштамо разним мишљењима. Због тога што смо се одрекли популарног и земаљског, и повиновали се Божјим заповестима. Поштујући закон Оца бесмртности, одбацујемо све што почива на људском мишљењу. Не само што се богати међу нама баве нашом философијом, већ и сиромашни уживају бесплатна упутства, јер ствари које долазе од Бога надмашују наплату световним даровима. Тако прихватамо све који желе да чују, чак и старице и младиће. Укратко, људе свих узраста третирамо с поштовањем, али се свака врста разуданости држи подаље. А говорећи не изговарамо неистину. Било би добро ако би ваше остајање у неверовању било подвргнуто провери. Али, ма како било, нека наш случај остане потврђен пресудом Божијом. Смејте се ако желите. Али ћете после заплакати. Није ли бесмислено што се Нестору, који је споро секао узде својим коњима због старости и слабости, треба према вашем мишљењу дивити због тога што покушава да парира младићима у борбама, док ви исмевате оне међу нама који се боре против старости и који се баве стварима које се односе на Бога? Ко се неће насмејати када нам приповедате како су постојале Амазонке и Семирамке и друге ратнице, док наше

θέλω καὶ τῶν νεύοντι καὶ κινουμένων παρὰ φύσιν οὐ βούλομαι συνδιατίθεσθαι. τί θαυμαστὸν οὐ παρ' ὑμῖν ἐξηρημένον διαπράττεται; ῥίναυλοῦσι μὲν γὰρ καὶ λαλοῦσι τὰ αἰσχροῦ, κινουῦνται δὲ κινήσεις ἅς οὐκ ἔχρη, καὶ τοὺς ὅπως δεῖ μοιχεύειν ἐπὶ τῆς σκηνῆς σοφιστεύοντας αἰθυγατέρες ὑμῶν καὶ οἱ παῖδες θεωροῦσι. καλὰ παρ' ὑμῖν τὰ ἀκροατήρια κηρύττοντα πάνθ' ἄπερ ἐν νυκτὶ μοχθηρῶς πραγματεύεται καὶ τέρποντα τοὺς ἀκροατὰς αἰσχυρῶν λόγων ἐκφωνήμασιν. καλοὶ δὲ εἰσιν ὑμῶν καὶ οἱ ποιηταί, ψευδολόγοι καὶ διὰ σχημάτων ἐξαπατῶντες τοὺς ἀκροωμένους.

девојке укоревате? Ахил је био млад, али се верује да је био веома великодушан. А Неоптолем је био и млађи, али чврст. Филоктет је би слаб, али је био потребан бојанству против Троје. Каквој групи људи је припадао Терестије? А ипак је заповедао војском, и да није због тупости имао тако необуздан језик, не би му се замерило што је био глупав и неотесан. Што се тиче оних који желе да се науче нашој философији, ми их не проверавамо према држању, нити о онима који нам подлазе судимо по спољашњој појави. Јер тврдимо да снаге ума има у свима, иако могу бити телесно слаби. Али ваше поступање је пуно зависти и обилате глупости.

Ποглавље 30

Τούτων οὖν τὴν κατάληψιν πεποιθμένος βούλομαι καθάπερ τὰ νήπια τῶν βρεφῶν *** ἀποδύσασθαι. τὴν γὰρ τῆς πονηρίας σύστασιν εὐοικίαν τῇ τῶν βραχυτάτων σπερμάτων ἴσμεν ἅτε διὰ μικρᾶς ἀφορμῆς τούτου κρατυνθέντος, πάλιν δ' αὐτὸ λυθησομένου, ἡμῶν πειθόμενων λόγῳ θεοῦ καὶ μὴ σκορπιζόντων ἑαυτοῦς. διὰ τίνος γὰρ ἀποκρύφου θησαυροῦ τῶν ἡμετέρων ἐπεκράτησεν, ὃν ὀρύττοντες κονιοροῦ μὲν ἡμεῖς ἐνεπλήσθημεν, τούτῳ δὲ τοῦ συνεστάναι τὴν ἀφορμὴν παρέσχομεν. τὸ γὰρ αὐτοῦ πᾶς ὁ ἀποδεχόμενος κτήμα τοῦ πολυτιμοτέρου πλούτου τὴν ἐξουσίαν ἐχειρώσατο. ταῦτα μὲν οὖν πρὸς τοὺς ἡμῶν οἰκείους εἰρήσθω· πρὸς δὲ ὑμᾶς τοὺς Ἕλληνας τί ἂν ἕτερον ἢ τὸ μὴ τοῖς κρείττοσιν

Након што сам схватио ове ствари, желим да се 'оголим' инфантилних детињарија. Јер знамо да је састав зла попут најмањег семена, пошто оно снажно расте и при најмањим условима, али ће поново умрети ако поштујемо реч Божију и не проћердамо сами себе. Он има моћ над нашим својствима као неку врсту „тајног блага“, Ископавајући га, покривени смо прашином, али смо обезбедили да нам буде зајамчено његово поседовање. Јер свако ко поврати сопствена својства задобија најдрагоценије благо. Нека ово буде речено нашим сопственим људима. А вама Грцима, шта друго могу да кажем осим да на треба да злостављате најбоље међу собом, нити, ако су и названи

λοιδορεῖσθαι μηδ', εἰ βάρβαροι λέγοντο, ταύτην λαμβάνειν τῆς χλεύης τὴν ἀφορμὴν; τοῦ γὰρ πάντας ἀλλήλων ἐπακοῦειν τῆς διαλέκτου μὴ δύνασθαι τὴν αἰτίαν εὐρεῖν, ἣν ἐθέλητε, δυνήσεσθε. <τοῖς> ἐξετάζειν γὰρ βουλομένοις τὰ ἡμέτερα ῥαδίαν καὶ ἄφθονον ποιῆσομαι τὴν διήγησιν.

варвари, да ово узмете као повод за ругање. Разлог због кога људи не могу да разумеју језике једни других можете наћи за себе ако желите, јер ако хоћете да испитате наша начела, пружићу вам лако разумљив и пун приказ.

Поглавље 40

Οὐκοῦν πέφηνε Μωυσῆς ἀπὸ γε τῶν προειρημένων πρεσβύτερος ἡρώων πόλεων δαιμόνων. καὶ χρὴ τῷ πρεσβεύοντι κατὰ τὴν ἡλικίαν πιστεύειν ἤπερ τοῖς ἀπὸ πηγῆς ἀρυσσάμενοις Ἑλλησιν οὐ κατ' ἐπίγνωσιν τὰ ἐκείνου δόγματα. πολλῇ γὰρ οἱ κατ' αὐτοὺς σοφισταὶ κεχρημένοι περιεργία τὰ ὅσα παρὰ τῶν κατὰ Μωυσεά καὶ τῶν ὁμοίως αὐτῷ φιλοσοφούντων ἔγνωσαν, παραχαράττειν ἐπειράθησαν, πρῶτον μὲν ἵνα τι λέγειν ἰδίων νομισθῶσι, δευτέρον δὲ ὅπως τὰ ὅσα μὴ συνίεσαν διὰ τινος ἐπιπλάστου ῥητολογίας παρακαλύπτοντες, ὡς μυθολογίαν τὴν ἀλήθειαν παραβραβεύωσι.

Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας ἱστορίας τε τῆς κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους ὅσα τε εἰρηκασιν οἱ παρὰ τοῖς Ἑλλησι λόγιοι καὶ πόσοι καὶ τίνες εἰσὶν οἱ μνημονεύσαντες, ἐν τῷ Πρὸς τοὺς ἀποφηναμένους τὰ περὶ θεοῦ δειχθήσεται.

На основу онога што је речено, јасно је да је Мојсије био старији од древних хероја, ратова и демона. И рађе бирамо да верујемо њему, који је испред њих по старости, него Грцима, који су, а да тога нису били свесни, као из извора преузели његова учења. Јер многи су софисти међу њима, подстакнути радозналошћу, настојали да кривотворе оно што су научили од Мојсија и оних који су философствовали попут њега, прво због тога да би сматрали како имају нешто сопствено, и друго, како би реторичким вештинама прикриле све оно што нису разумели, погрешно су тумачили истину као да је то басна.

Али оно што су учени међу Грцима рекли о нашем уређењу и историји наших закона, и колико је много људи и на који начин о томе писало, биће написано у расправи против оних који су говорили о божанским стварима.

Литература:

Критичка издања:

- Nesselrath, Heinz-Günther. 2016. *Gegen falsche Götter und falsche Bildung. Tatian, Rede an die Griechen*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Whittaker, Molly. 1982. *Oratio ad Graecos and Fragments* (Oxford Early Christian Texts). Oxford: Clarendon Press.

Секундарна литература:

- Јевтић, Атанасије. 2015. *Патрологија. Књ. 1, Црквени оци и њихови ђаци прва четири века историје Цркве*. Београд — Требиње — Лос Анђелес: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за теолошка истраживања — Епархија захумско-херцеговачка — Епархија западно-америчка.
- Burkitt, F. Crawford. 2014. *Evangelion Da-Mepharreshe*, Volume 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, G. W. 1967. "The Date of the Oration of Tatian." *The Harvard Theological Review* 60 (1): 123–126. <https://doi.org/10.1017/S0017816000028972>.
- Crawford, R. Matthew. 2016. "The Problemata of Tatian: Recovering the Fragments of a Second-Century Christian Intellectual." *The Journal of Theological Studies* 67 (2): 542–575. <https://doi.org/10.1093/jts/flw171>.
- Falkenberg, René. 2014. "Tatian." In *Early Christianity in the Context of Antiquity*, edited by Anders-Christian Jacobsen, Christine Shephardson and Peter Gemeinhardt, 67–80. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Gasparro, Giulia Sfameni. 1998. "Asceticism and Anthropology: Enkrateia and 'Double Creation' in Early Christianity." In *Asceticism*, edited by Vincent L. Wimbush and Richard Valantasis, 127–146. Oxford: Oxford University Press.
- Georgia, T. Allan. 2018. "The Monster at the End of His Book: Monstrosity as Theological Strategy and Cultural Critique in Tatian's *Against the Greeks*." *Journal of Early Christian Studies* 26 (2): 191–219. <https://doi.org/10.1353/earl.2018.0018>.
- Grant, M. Robert. 1954. "The Heresy of Tatian." *The Journal of Theological Studies* 5 (1): 62–68. <https://doi.org/10.1093/jts/V.1.62>.
- Grant, M. Robert. 1964. "Tatian (*Or.* 30) and the Gnostics." *The Journal of Theological Studies* 15 (1): 65–69. <https://doi.org/10.1093/jts/XV.1.65>.

- Guffey, R. Andrew. 2014. "Motivations for Encratite Practices in Early Christian Literature." *The Journal of Theological Studies* 65 (2): 515–549. <https://doi.org/10.1093/jts/flu124>.
- Hanig, Roman. 1999. "Tatian und Justin. Ein Vergleich." *Vigiliae Christianae* 53 (1): 31–73. <https://doi.org/10.1163/157007299X00136>.
- Hawthorne, F. Gerald. 1964. "Tatian and his Discourse to the Greeks." *Harvard Theological Review* 57 (3): 161–188. <https://doi.org/10.1017/S001781600002188X>.
- Hunt, J. Emily. 2003. *Christianity in the Second Century: The Case of Tatian*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203329122>.
- Koplston, Frederik. 1989. *Istorija filozofije. Tom II: Srednjevekovna filozofija*. Prev. Jovan Babić. Beograd: BIGZ.
- Lössl, Josef. 2010. "Hermeneutics and Doctrine of God in Tatian's *Ad Graecos*." *Studia Patristica* 45: 409–412.
- Lössl, Josef. 2016. "Date and Location of Tatian's *Ad Graecos*: Some Old and New Thoughts." *Studia Patristica* 74: 43–55.
- Lössl, Josef. 2020. "Between Hipparchian Cynicism and Priscillian Monotanism: Some Notes on Tatian, *Or.* 3.6." *Vigiliae Christianae* 74 (1): 84–107. <https://doi.org/10.1163/15700720-12341420>.
- Moreschini, Claudio. 2009. *Povijest patrističke filozofije*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Nesselrath, Heinz-Günther. 2015. "Two Syrians and Greek Paideia: Lucian and Tatian." In *Literature, Scholarship, Philosophy, and History. Classical Studies in Memory of Ioannis Taifacos*, edited by Georgios A. Xenis, 129–142. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Petersen, William L. 2005. "Tatian the Assyrian." In *A Companion to Second-Century Christian „Heretics“*, ed. by Antti Marjanen & Petri Luomanen, 125–158. Leiden — Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004186866_006.
- Petersen, William L. 2013. *Tatian's Diatesseron: Its Creation, Dissemination, Significance, and History in Scholarship* (Supplements to *Vigiliae Christianae*). Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004312920>.
- Vööbus, Arthur. 1958. *History of Asceticism in the Syrian Orient. a Contribution to the History of Culture in the Near East, I. The Origin of Asceticism. Early Monasticism*. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium). Louvain: Peeters Publishers.

Примљено: 6. 10. 2020.

Одобрено: 1. 12. 2020.

TATIAN THE SYRIAN AND HIS PLACE IN THE DEVELOPMENT OF CHRISTIAN THEOLOGY

Aleksandar Đakovac

Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade

Summary: *Tatian the Syrian is important in many ways for understanding the paths taken by the theology of the early Church. His apologetic work was methodologically different from other apologists of his time. While Justin, Athenagoras, Clement, Melito and others were trying to show how Christianity is acceptable to the Greeks, Tatian wants to show his superiority. His Diatessaron provided him a permanent and respected place in the memory of the Churches of the East. On the other hand, his encratism, as well as specific understandings of the Logos, the soul and the place of the Old Testament in the Christian tradition, classify him among heretics. Therefore, the analysis of his teachings is a necessary element of understanding the developmental paths of ancient theology.*

Key words: *Tatian Syrian, encratites, apology, logos, soul, Old Testament.*